

Kodowanie a odtwarzanie informacji odnoszących się do stereotypu społecznego*

Kinga Piber-Dąbrowska**

Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, Warszawa

Grzegorz Sędek

Instytut Psychologii PAN, Warszawa

ENCODING AND RETRIEVAL OF INFORMATION RELATED TO SOCIAL STEREOTYPE

Abstract. Relying on schematic principles of memory, a number of researchers have argued that stereotypes act as filters that facilitate the encoding and retrieval of consistent relative to inconsistent information in memory. An important assumption of this model is that stereotypic filtering mechanisms are most likely to be observed when processing resources are limited. In this article we argue that a filter model of stereotypic mechanism is inaccurate in some important ways. We analyze and integrate the new researches that imply, that stereotypes facilitate, in different ways, the encoding and retrieval of both stereotype-consistent and stereotype-inconsistent information: whereas inconsistent information receives greater attention and perceptual encoding when resource are depleted the conceptual encoding and retrieval favor consistent information under such conditions.

Kwestia przetwarzania informacji odnoszących się do stereotypu społecznego – czyli takich, które są z nim spójne albo sprzeczne – może się wydawać oczywista. Wszak od lat pięćdziesiątych XX wieku upowszechniany jest pogląd, iż lepsze jest pamięciowe przetwarzanie – kodowanie (zapamiętywanie), prze-

* Przygotowanie tego artykułu jest elementem realizacji grantu KBN nr 1 H01F 033 27

** Adres do korespondencji: Kinga Piber-Dąbrowska, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, ul. Chodakowska 19/31, 03-815 Warszawa; e-mail: kinga.piber-dabrowska@swps.edu.pl

chowywanie, odtwarzanie (wydobywanie) – informacji zgodnych ze stereotypem społecznym niż z nim sprzecznych (przegląd koncepcji i badań: Smith, 1998; por. także Bodenhausen, Macrae, Sherman, 1999; Fiske, 1998; Macrae, Bodenhausen, 2000). Ta koncepcja zdaje się znajdować wsparcie w empirycznych eksploracjach (por. metaanalizy Fyock, Stangor, 1994; Rojahn, Pettigrew, 1992; Stangor, McMillan, 1992).

Jednakże owo uogólnienie – jak każda generalizacja – fałszuje obraz operowania informacjami odnoszącymi się do stereotypu społecznego (co przy tej tematyce nabiera szczególnie paradoksalnego wydźwięku). Wyniki wielu najnowszych badań wskazują, że wzór przetwarzania informacji zgodnych *vs* sprzecznych ze stereotypem społecznym jest znacznie bardziej skomplikowany. Mianowicie, w zależności od fazy procesu pamięciowego oraz od mentalnych warunków przetwarzania mogą nie wystąpić różnice w przetwarzaniu tych informacji albo któraś (tak spójna, jak i sprzeczna) informacja może być lepiej przetwarzana (przegląd w: Sherman, Macrae, Bodenhausen, 2000).

Zasadniczym celem niniejszego artykułu jest zwięzły przegląd tych badań. Omówione zostaną szczególnie te badania, które eksplorują przetwarzanie informacji odnoszących się do stereotypu społecznego (spójnych *vs* sprzecznych z nim) w dwóch „skrajnych” fazach procesu pamięciowego: zapamiętywania informacji oraz ich odtwarzania. Ponadto będą uwzględnione warunki mentalne, w których aranżowany był proces pamięciowego przetwarzania informacji odnoszących się do aktywowanego stereotypu społecznego, a zwłaszcza dostępność zasobów poznawczych. Jak bowiem wykazują liczne badania, do przetwarzania danych *via* stereotyp społeczny dochodzi przede wszystkim w sytuacji uszczuplonych zasobów poznawczych (por. np. Blessum, Lord, Sia, 1998; Gilbert, Hixon, 1991; Macrae, Milne, Bodenhausen, 1994). Przywołane zostaną prace, które potwierdzają, jak i te, które podważają trafność definiowania stereotypu społecznego jako schematu „przepuszczającego” (zarówno w fazie kodowania, jak i wydobywania z pamięci) informacje zgodne ze stereotypem, a „odfiltrowującego” takie, które mu zaprzeczają. Wskazane będą przypuszczalne źródła zaistniałej rozbieżności, co przyczyni się, jak uważamy, do pełniejszego zrozumienia natury przetwarzania informacji odnoszących się (spójnie *vs* sprzecznie) do stereotypu społecznego.

SCHEMATOWY MODEL PRZETWARZANIA INFORMACJI ODNOSZĄCYCH SIĘ DO STEREOTYPU SPOŁECZNEGO

W rozważaniach nad związkiem stereotypu społecznego z procesami przetwarzania informacji dominuje podejście poznawcze. W tym ujęciu stereotyp społeczny definiowany jest jako schemat poznawczy, czyli „struktura zawierająca wiedzę, przekonania i oczekiwania człowieka wobec grup ludzkich” (Hamilton,

Trolier, 1986, s. 133). W podejściu schematowym pamięć jest ujmowana jako aktywna funkcja umysłu – konstruktor kodowanych, przechowywanych i odtwarzanych treści (por. Bartlett, 1932). Konstruktywny charakter pamięci ma się przejawiać głównie w zniekształceniach (*bias*) występujących w procesie nabywania i odtwarzania informacji. Także dobór oraz interpretacja informacji ma być „dziełem” aktywnej pamięci (Carlston, Smith, 1996; Hankała, 2001; Smith, 1998). Kształt owym deformacjom ma nadawać właśnie stereotyp społeczny. Przyjmuje się bowiem, że stereotyp społeczny stanowi strukturalną podstawę mechanizmu wpływającego na przetwarzanie informacji: na ich wybiórcze zapamiętywanie i wydobywanie z pamięci trwałej, na selektywność „poboru” nowych informacji i na ich interpretację (Fiske, Taylor, 1991; Smith, 1998; Stangor, Schaller, 1999; Trzebiński, 1985; Wojciszke, 1986; von Hippel, Sekaquaptewa, Vargas, 1995; Wyer, Carlston, 1994).

Sformułowanych zostało kilka schematowych modeli wpływu stereotypu społecznego na procesy przetwarzania informacji. Dość powszechnie mechanizm ten jest rozumiany w myśl koncepcji zaproponowanej przez Susan Fiske i Stevena Neuberga (1990; por. Fiske, Lin, Neuberg, 1999). Otóż, skoro nowe informacje są analizowane przez pryzmat wiedzy zgromadzonej dotychczas w pamięci, a stereotyp społeczny jako schemat poznawczy jest swego rodzaju wiedzą, to w efekcie jego wzbudzenia ma następować ukierunkowanie uwagi człowieka na informacje spójne z tym stereotypem. Stereotyp społeczny ma działać jak filtr, który przepuszcza potwierdzające go informacje, a zatrzymuje informacje zaprzeczające mu. Stąd stereotyp społeczny ma ułatwiać wszystkie fazy procesu pamięciowego przetwarzania spójnych informacji: ich zapamiętywanie, przechowywanie oraz wydobywanie z pamięci.

Można wyodrębnić dwa konkurencyjne wytłumaczenia tego mechanizmu. Z jednej strony podnoszony jest argument, że informacje zgodne z posiadanym schematem poznawczym łatwiej ulegają asymilacji i wymagają mniej wysiłku, by je zintegrować, niż informacje zaprzeczające schematowi. Tak więc informacje spójne ze stereotypem społecznym, w porównaniu z informacjami sprzecznymi, mają być znacznie łatwiejsze zarówno do kodowania, jak i przechowania oraz wydobywania z pamięci. Owa „zaleta” informacji spójnych ma być szczególnie wyraźna, gdy ograniczane są zasoby poznawcze człowieka.

Inne – motywacyjne – wyjaśnienia roli stereotypu jako filtra zdaje się nawiązywać do metafory skąpca poznawczego (*cognitive miser*) niechętnie wdającego się w pracochłonne przetwarzanie wszystkich informacji o obiekcie, które jest procesem wymagającym zainwestowania pewnego wysiłku poznawczego (Fiske, Taylor, 1984). Nadmiar informacji zostaje zredukowany poprzez wykorzystywanie informacji zgodnych z oczekiwaniami wzbudzonymi przez stereotyp społeczny a ignorowanie pozostałych. Człowiek ma działać jak tendencyjny badacz, który dąży wyłącznie do potwierdzenia postawionej przez

siebie hipotezy. Podobnie jak w przypadku pierwszego ujęcia, również według tego podejścia intencjonalne uwrażliwienie na informacje spójne ze stereotypem społecznym ma być wywoływane przede wszystkim uszczupleniem zasobów poznawczych człowieka.

KODOWANIE I ODTWARZANIE INFORMACJI ODNOSZĄCYCH SIĘ DO STEREOTYPU SPOŁECZNEGO: TYPOWA PROCEDURA BADAWCZA

Wydaje się, że wpływ aktywizacji stereotypu społecznego na lepsze pamięciowe przetwarzanie informacji stereotypowych jest dobrze poznany i nie budzi kontrowersji. Mianowicie, u osób, u których zaktywizowano stereotyp społeczny, w porównaniu z osobami bez takiej aktywizacji, następuje polepszenie kodowania i odtwarzania informacji z nim spójnych, przy jednoczesnym pogorszeniu pamięciowego przetwarzania informacji z nim sprzecznych. Taki wzorzec relacji uzyskano zarówno wtedy, gdy wzbudzenie stereotypu poprzedzało kodowanie informacji (np. Macrae, Milne, Bodenhausen, 1994; Dijksterhuis, van Knippenberg, 1996), jak i wówczas, gdy następowało *post factum*, czyli dopiero w momencie powracania pamięcią do prezentowanych wcześniej informacji (przykład i przegląd badań: van Knippenberg, Dijksterhuis, 1996). Empirycznie wykazane zostało także lepsze pamięciowe przetwarzanie informacji spójnych ze stereotypem społecznym w porównaniu z informacjami irrelevantnymi, czyli względem niego „neutralnymi” (por. np. Dijksterhuis, van Knippenberg, 1996; Locke, MacLeod, Walker, 1994; Macrae, Milne, Bodenhausen, 1994; von Hippel i in., 1993). Dlatego obecnie największy nacisk badawczy koncentruje się na procesach przetwarzania informacji przez człowieka, u którego wzbudzono stereotyp społeczny. Uwzględnia się przede wszystkim to, które z informacji odnoszących się do stereotypu społecznego – spójne czy sprzeczne – silniej angażują jego uwagę na etapie kodowania, które są z większą łatwością (szybkością, dokładnością) przez niego zapamiętywane, a które – wydobywane z pamięci. Niniejszy artykuł jest przeglądem badań z tego właśnie nurtu.

Zanim zaprezentujemy poszczególne badania, przedstawimy typowe elementy procedury tych badań. Wzbudzenie procesu pamięciowego inicjowane jest z reguły poprzez zapoznanie uczestnika badania z charakterystyką fikcyjnej osoby oraz poinstruowanie go, by na podstawie wymienionych cech (bądź zachowań) zbudował sobie obraz tejże osoby (*impression formation*). Rozpoczynanie procedury od ukierunkowania na budowanie wizerunku innej osoby wydaje się „specyfiką” ostatniego dziesięciolecia (jeden z nielicznych wyjątków: van Knippenberg, Dijksterhuis, Vermeulen, 1999). Do lat dziewięćdziesiątych XX wieku uwzględniano także inne motywacje i cele, które mogą uru-

chomić pamięciowe przetwarzanie informacji – ocenianie innej osoby, a częściej – zapamiętanie prezentowanych charakterystyk (por. przegląd badań Fyock, Stangor, 1994; Rojahn, Pettigrew, 1992; Stangor, McMillan, 1992). W przeciwieństwie do zapamiętywania czy oceniania (czyli celów sprzyjających tendencji do „faworyzowania” informacji spójnych ze stereotypem), przetwarzanie informacji w celu sformowania obrazu innej osoby motywuje do uwzględniania wszystkich informacji, tak by obraz był „kompletny i obiektywny” (Fyock, Stangor, 1994). Można też przypuszczać, że wybór „zbudowania wizerunku innej osoby” podyktowany jest ponadto dążeniem, by laboratoryjna eksploracja przetwarzania informacji aranżowała sytuację zbliżoną do społecznej, a więc takiej, w której najczęściej w życiu codziennym ujawnić się może potencjał stereotypu społecznego (por. Werth, Foerster, Strack, 2000).

Po zbudowaniu obrazu fikcyjnej osoby jednym z następnych zadań jest nie zapowiadane wcześniej rozpoznawanie lub przypominanie sobie prezentowanych charakterystyk. Ponieważ badania mają uchwycić pamięciowe przetwarzanie informacji odnoszących się do stereotypu społecznego, dlatego *przed* budowaniem obrazu osoby bodźcowej (czyli fazą kodowania informacji) aktywizowany jest stereotyp określonej kategorii społecznej; konkretnie – aktywizacja stereotypu dokonywana jest podczas prezentacji jej charakterystyki. Mianowicie, wśród właściwości osoby bodźcowej zawarte są nie tylko informacje spójne, jak i sprzeczne ze wzbudzonym stereotypem, ale także etykieta określonej kategorii społecznej (np. *skin*).

W tych badaniach, które przewidują, iż w przebiegu procesu pamięciowego ważną rolę odgrywa dyspozycyjność zasobów poznawczych, dodatkowo jest stosowana manipulacja obciążeniem poznawczym. Zasoby poznawcze uszczuplane są z reguły poprzez wprowadzenie dodatkowej operacji poznawczej (pamięciowej), którą należy wykonywać równocześnie z zadaniem diagnostycznym. Najczęściej wykorzystywany jest pomysł Gilberta i jego współpracowników (Gilbert, Hixon, 1991; tamże wskazanie wcześniejszych prac), by moce poznawcze obciążać koniecznością utrzymywania w pamięci, aż do zakończenia badania, 8-cyfrowego numeru. Innym¹, rzadziej stosowanym sposobem jest presja czasu, czyli narzucenie tempa, w jakim wykonywane ma być zadanie diagnostyczne.

¹ Do sposobów obciążania zasobów poznawczych zaliczane jest także zwiększanie samej liczby informacji „do przetworzenia” (por. van Knippenberg i in., 1999). Jednakże, przypuszczalnie ze względu na to, iż taka manipulacja obciążeniem jest zbyt słaba, czyli – praktycznie rzecz biorąc – nie uszczupla zasobów poznawczych (por. Bodenhausen, Lichtenstein, 1987; Stangor, Duan, 1991), ten rodzaj manipulacji nie jest stosowany w empirycznych dociekaniach nad przetwarzaniem informacji odnoszących się do stereotypu społecznego.

Wydaje się, że pełny obraz pamięciowego przetwarzania informacji uzyskamy wtedy, gdy wyniki tak przeprowadzonych badań będziemy rozpatrywać w dwojaki sposób. Po pierwsze, zgodnie z intencją autorów badań wskażemy, które z informacji odnoszących się do stereotypu społecznego – spójne czy sprzeczne – są lepiej przetwarzane w warunkach nieuszczerplonych zasobów poznawczych, a które przy obciążeniu poznawczym. Ale takie ujęcie wyników badań pozwoli jedynie na uchwycenie *względnej* dominacji jednego typu informacji nad drugim w przeciwstawnych warunkach mentalnych. Nie jest natomiast zadowalające, jeśli zamierza się uchwycić ewentualną specyfikę przetwarzania każdego typu informacji *bez względu* na drugi typ (van Knippenberg, Dijksterhuis, Vermeulen, 1999). Dlatego będziemy dociekać, jaki jest wpływ obciążenia poznawczego na przetwarzanie informacji spójnych ze stereotypem społecznym, a jaki – na przetwarzanie informacji z nim sprzecznych.

KODOWANIE INFORMACJI ODNOSZĄCYCH SIĘ DO STEREOTYPU SPOŁECZNEGO: PRZEGLĄD BADAŃ

Przyjrzymy się najpierw wynikom najnowszych badań, których celem była weryfikacja roli stereotypu przy fazie inicjującej cały proces pamięciowy – kodowania informacji. Jako jeden ze wskaźników przebiegu fazy *kodowania* przyjmowana jest uwaga angażowana na etapie przyswajania informacji – zapewne z tego względu, iż system poznawczy może przetworzyć tylko ułamek tego, co potencjalnie jest mu dostępne. Mechanizmem kontrolującym (czyli selekcionującym) odbiór i przetwarzanie informacji (Anderson, 1998) jest właśnie uwaga. Operacjonalizacji „uwagi” z reguły dokonuje się w badaniach poprzez rejestrowanie czasu zapoznawania się z informacją o osobie bodźcowej.

Wskaźnikiem innego aspektu kodowania – jego skuteczności – jest poprawność rozpoznawania wśród różnych informacji tych, z którymi miało się już wcześniej styczność. W badaniach nad pamięciowym przetwarzaniem informacji odnoszących się do stereotypu społecznego analizowana jest także – poza skutecznością – tendencyjność (*response bias*) w identyfikowaniu „starych” informacji, czyli błędne traktowanie nowej informacji jako wcześniej widzianej. Ten drugi aspekt kodowania nie został przez nas uwzględniony.

Jeśli chodzi o uwagę, to wyniki uzyskane przez Shermana, Lee, Bessenoffa i Frosta (1998, eksperyment 1) sugerują, że tyle samo uwagi kierowane jest na informacje spójne, co na sprzeczne, ale wyłącznie przy braku obciążenia poznawczego. Natomiast w sytuacji obciążenia zasobów poznawczych z większą uwagą (czyli dłużej) studiowane są informacje sprzeczne. W przeprowadzonym przez nich badaniu uczestnicy zapoznawani byli z listą 30 krótkich stwierdzeń wyrażających zachowanie mężczyzny przedstawianego jako *skin* albo jako

ksiądz. Wśród prezentowanych pojedynczo na ekranie komputera informacji jedna trzecia była irrelevantna względem obu wzbudzanych stereotypów, natomiast po 10 było spójnych i sprzecznych ze stereotypem w ten sposób, że stwierdzenia zgodne z jednym stereotypem jednocześnie stały w opozycji do drugiego, np. „zwymyślał ekspedientkę” (*swore at the salesgirl*). Jako cel prezentacji podano zbudowanie sobie wizerunku (*impression formation*) mężczyzny. Połowa uczestników zapoznawała się z charakterystyką w warunku obciążenia poznawczego dodatkowym zadaniem (utrzymanie w pamięci ośmiocyfrowego numeru). Jak się okazało, o ile przy nieuszczerplonych zasobach poznawczych tyle samo czasu poświęcono informacjom spójnym i sprzecznym, o tyle przy ograniczeniu zasobów poznawczych dłużej czytano o zachowaniach sprzecznych.

Analogiczne wyniki otrzymano w badaniu, w którym przy zastosowaniu tych samych materiałów (zachowania spójne i sprzeczne ze stereotypem skina i księdza) oraz celu przetwarzania informacji (zbudowanie wizerunku) wprowadzono dwie istotne modyfikacje procedury (Sherman i in., 1998, eksperyment 3). Po pierwsze, zachowania były prezentowane parami. Każda z pięciu par składała się z zachowania spójnego i sprzecznego ze stereotypem. Po drugie, poszczególne pary wyświetlane były na ekranie komputera przez 4 sekundy. Ograniczenie czasu nie miało na celu wprowadzenia dodatkowego, poza pamiętaniem ośmiocyfrowego numeru, obciążenia zasobów poznawczych, lecz ujednolicenie warunków kodowania informacji. Przedział czasowy określili badacze na podstawie danych z wcześniejszego badania, w którym średni czas czytania informacji wynosił 3,5 sekundy (Sherman i in., 1998, eksperyment 1). Skuteczność kodowania była mierzona w ostatnim – nie zapowiadany wcześniej – zadaniu, polegającym na rozpoznawaniu wśród 60 zachowań tych, które prezentowano (parami) jako charakterystykę opisywanego mężczyzny. Za wskaźnik skuteczności kodowania przyjęto liczbę poprawnie rozpoznanych zachowań. Różnica w dokładności pojawiła się wyłącznie w warunkach obciążenia zasobów poznawczych: zachowania sprzeczne ze stereotypem były rozpoznane z większą poprawnością niż informacje spójne.

W kolejnych eksperymentach Sherman i jego współpracownicy (1998; eksperymenty 4 i 5) eksplorowali kwestię skuteczności kodowania informacji spójnych vs sprzecznych ze stereotypem społecznym. W literaturze przedmiotu (np. von Hippel i in., 1995) wskazuje się, najogólniej ujmując, iż kodowane mogą być dwa parametry wizualnie przekazywanej informacji: jej „wygląd” oraz treść. W pierwszym przypadku zapamiętywane są fizyczne detale słowa wyrażającego daną informację, zaś w drugim (sporadycznie uwzględnianym w badaniach) – znaczenie, sens tej informacji. Prezentowane poniżej badania Shermana i jego współpracowników (1998; eksperymenty 4 i 5) dotyczą właśnie specyfiki kodowania tych aspektów informacji.

Procedura obu eksperymentów była taka sama. „Oficjalnym” zadaniem uczestników było, tak jak w badaniach wcześniej przez nas opisanych, budowanie obrazu skina lub księdza na podstawie 30 zachowań prezentowanych kolejno przez 6 sekund na ekranie komputera. Ponownie też zachowania były wyrażone krótkim stwierdzeniem, a manipulacja obciążeniem poznawczym polegała na zobligowaniu do zapamiętania ośmiocyfrowego numeru. Pomiar kodowania przedstawiony został jako oddzielne, pilotażowe badanie, mające rzekomo testować spostrzegawczość (*perceptual abilities*). Na ekranie komputera pojedynczo ukazywały się słowa, każde poprzedzane fiksującym znakiem (rząd krzyżyków). Czas prezentacji wynosił 33 milisekundy. Spośród 110 zaprezentowanych wyrazów 20 było diagnostycznych, a 90 buforowych – irrelewantnych względem stereotypu.

W eksperymencie testującym kodowanie „fizycznej strony” informacji (eksperyment 4) słowami diagnostycznymi były rzeczowniki zaczerpnięte ze stwierdzeń wyrażających zachowania mężczyzny – 10 spójnych i 10 sprzecznych ze stereotypem. Rzeczowniki zostały tak dobrane, aby w żaden sposób nie wiązały się ani z ewaluatywnym, ani też z deskryptywnym znaczeniem stwierdzenia wyrażającego zachowanie. Na przykład z wyrażenia „zwymyślał ekspedientkę” zastosowano słowo „ekspedientka”². Natomiast w badaniu dotyczącym kodowania sensu informacji (eksperyment 5) słowami diagnostycznymi były przymiotniki wyrażające sens opisywanego zachowania, jak na przykład „wrogi” (do wyrażenia „zwymyślał ekspedientkę”). Uzyskano odmiennie wzorce wyników. O ile po „wyglądzie” rozpoznano więcej informacji sprzecznych niż spójnych (zarówno przy braku obciążenia poznawczego, jak i z ograniczonymi zasobami poznawczymi; por. Werth, Foerster, Strack, 2000), o tyle sens został uchwycony z większej liczby informacji spójnych niż sprzecznych, ale wyłącznie w warunkach obciążenia (przy braku obciążenia – nie wystąpiły różnice).

Podsumowując, uzyskane w badaniach wyniki wskazują, że w warunkach braku obciążenia nie ma różnic w przetwarzaniu informacji spójnej i sprzecznej w takich aspektach kodowania, jak uwaga (czas) poświęcona na zapoznanie się z informacją oraz poprawność zapamiętania jej treści. Z kolei przy uszczuplonych zasobach poznawczych większą uwagę przyciągają informacje sprzeczne ze stereotypem, lepiej są rozpoznawane „po wyglądzie”, ale ich znaczenie jest gorzej kodowane. Spojrzenie na prezentowane wyniki z innej per-

² Oczywiście słowa pochodzące z opisu zachowania „wyglądały” podczas pomiaru kodowania identycznie, jak w czasie ich wcześniejszej prezentacji. Występująca tu różnica wynika z gramatycznych reguł języka polskiego (deklinacja rzeczowników). Utrzymanie – przy tłumaczeniu – słów w mianowniku, np. ekspedientka *została zwymyślona*, osłabiłoby sens wyrażenia (por. Deese, 1973; Marczevska, 2001).

spektywy prowadzi do wniosku, że *obciążenie poznawcze odgrywa rolę wyłącznie w przypadku informacji sprzecznych: zwiększa uwagę na nie kierowaną oraz pogarsza rozpoznawanie ich znaczenia. W zasadzie nie wpływa natomiast istotnie na kodowanie informacji spójnych ze stereotypem* (wyjątek: Sherman i in., 1998, eksperyment 3).

ODTWARZANIE INFORMACJI ODNOSZĄCYCH SIĘ DO STEREOTYPU SPOŁECZNEGO: PRZEGLĄD BADAŃ

Klarowna jest konkluzja płynąca z badań nad kodowaniem informacji odnoszących się do stereotypu społecznego: *wbrew podejściu schematowemu to informacje sprzeczne są lepiej (lub przynajmniej tak samo dobrze) kodowane w porównaniu z informacjami spójnymi* (Sherman i in., 1998; Werth, Foerster, Strack, 2000). Nasuwa się zatem pytanie, czy w takim razie informacje sprzeczne będą również lepiej odtwarzane? Czy raczej, w myśl stanowiska schematowego, to informacje spójne ze stereotypem społecznym będą lepiej wydobywane z pamięci niż informacje sprzeczne?

Na podstawie odtwarzania poznanych wcześniej informacji wnioskuje się, które informacje – spójne czy sprzeczne – są łatwiejsze do wydobywania z pamięci (czyli – dostępne). Przyjmuje się, że „jakość” odtwarzania jest odzwierciedloną liczbą przypomnianych informacji³. Przykładem badania zgłębiającego odtwarzanie informacji odnoszących się do stereotypu społecznego jest eksperyment przeprowadzony przez Macrae’a, Hewstone’a i Griffiths (1993). Uczestnicy badania oglądali 7-minutową rejestrację wideo rozmowy dwóch kobiet. W zasadzie był to rodzaj wywiadu, gdyż w obiektywie kamery widoczna była wyłącznie jedna kobieta (osoba bodźcowa), odpowiadająca na zadawane jej zza kadru pytania. Prezentację wideo rozpoczęto od poinformowania o zawodzie kobiety udzielającej odpowiedzi (lekarka *vs* fryzjerka). Jak podają autorzy, wygląd, zachowanie i odpowiedzi na pytania zostały dostosowane do wzbudzanego stereotypu zawodu. Konwersacja dotyczyła stylu życia oraz zaintere-

³ Przy analizach wydobywania informacji nie mierzy się błędów, czyli przypomnienia sobie informacji wprawdzie odnoszących się do stereotypu społecznego, ale nie prezentowanych podczas badania. Wydaje się, że uwzględnienie fałszywych odtworzeń dookreśliłoby wiedzę o stereotypie społecznym i jego roli w przetwarzaniu informacji. Mianowicie, w koncepcji sieci asocjacyjnej (*associative network model*) stereotyp traktowany jest jako konstrukcja składająca się z określonych „węzłów” połączonych ze sobą różnego rodzaju relacjami (Smith, 1998). Aktywizacji podlega konkretny węzeł, wzbudzenie jednego węzła „porusza” kolejne węzły. Rozprzestrzeniająca się aktywność węzłów konstruuje reprezentację. Na tej samej zasadzie ma się odbywać rozpoznawanie i odtwarzanie. Kwestia ta wydaje się warta rozpatrzenia na gruncie empirycznym.

sowań. W sumie przekazywanych było 40 informacji – 20 spójnych i 20 sprzecznych, tak dobranych, by jednocześnie były zgodne z jednym stereotypem społecznym, a kontrastowały z drugim (np. uczęszcza do opery, jeździ szybkim samochodem, chodzi do dyskotek, ubiera się w mini spódniczki). Połowę osób uczestniczących w badaniu zobligowano do zapamiętania ośmiocyfrowego numeru (warunek obciążenia poznawczego). Ostatnim zadaniem było wypisanie z pamięci jak najwięcej szczegółów wynikających z rozmowy. Miarą wydobywania była liczba prawidłowo odtworzonych informacji. Okazało się, że uczestnicy nie wykonujący dodatkowego zadania poznawczego przypomnieli sobie więcej sprzecznych niż spójnych danych, a ci, którzy musieli trzymać w pamięci numer – odwrotnie (więcej spójnych niż sprzecznych).

Czy ten wynik oznacza, że uszczuplenie zasobów poznawczych polepsza dostęp do informacji spójnych? Nie. Gdy przyjrzymy się dokładnie wpływowi obciążenia poznawczego, to dostrzeżemy, że *wprawdzie przy obciążeniu informacje spójne są lepiej niż sprzeczne wydobywane z pamięci, ale wyłącznie dlatego, iż następuje pogorszenie odtwarzania informacji sprzecznych*. Innymi słowy, uszczuplenie zasobów poznawczych nie odgrywa roli przy wydobywaniu z pamięci informacji spójnych (por. Sherman, Frost, 2000; Stangor, Duan, 1991).

PODSUMOWANIE

W badaniach nad rolą stereotypu w pamięci w znacznie większym stopniu, przynajmniej do ostatnich lat, eksplorowany jest finalny etap tego procesu – odtwarzanie informacji. Możliwe, że jedną z przyczyn jest przykładanie większej wagi do samego efektu przetwarzania informacji (czy została zapamiętana) niż do poprzedzających go „okoliczności” (jak była kodowana). Możliwe też, że innym powodem jest *a priori* przyjmowanie za podejściem schematowym, że rezultaty badań nad wydobywaniem informacji z pamięci jednocześnie wskazują na przebieg kodowania informacji.

Zaprezentowany w niniejszym artykule przegląd badań wskazuje wyraźnie, że przetwarzanie informacji odnoszących się do stereotypu jest zróżnicowane w zależności od rodzaju procesu pamięciowego (kodowanie, wydobywanie) oraz warunków, w jakich przebiega ten proces (obciążenie poznawcze lub jego brak). Dane empiryczne dowodzą, że – wbrew stanowisku „schematowemu” – informacje spójne ze stereotypem społecznym rzadko są lepiej przetwarzane niż informacje z nim sprzeczne (por. zestawienie w Aneksie). Tym samym kwestionowana jest nie tylko teza o lepszym przetwarzaniu informacji spójnych niż sprzecznych ze stereotypem społecznym, ale także założenie, że efekt kodowania znajduje odzwierciedlenie przy wydobywaniu informacji, tzn. że informacje spójne dlatego są lepiej odtwarzane, gdyż lepsze jest ich kodo-

wanie. Założenie to okazuje się nie znajdować wsparcia także w wynikach badań psychologii poznawczej nad funkcją schematów. Jak bowiem na podstawie analizy wielu badań konkluduje Hankala, „schemat działa przede wszystkim w czasie wydobywania informacji z pamięci, a nie podczas kodowania” (2001, s. 83).

Przedstawione badania wykazały, że przy nieobciążonych zasobach poznawczych albo nie ma różnic w operowaniu informacjami spójnymi i sprzecznymi albo lepiej przetwarzane są informacje spreczne. Przy ograniczonych zasobach poznawczych, a więc w warunkach z założenia mających skłaniać do posługiwania się stereotypem społecznym, zostało wprowadzić odnotowane lepsze przetwarzanie informacji spójnych w porównaniu ze sprzecznymi ze stereotypem, ale także nie we wszystkich aspektach procesu pamięciowego (tylko poprawność rozpoznania treści oraz odtwarzania). Warto przy tym zauważyć, że tak naprawdę polepszenie przetwarzania informacji spójnych było tylko względne: wynikało z pogorszenia przetwarzania informacji sprecznych. Dostępność zasobów poznawczych nie odgrywała zatem roli w operowaniu informacjami spójnymi, natomiast była istotna przy informacjach sprecznych ze stereotypem społecznym.

Zaprezentowane w artykule wyniki badań zdają się skłaniać do weryfikacji pojęcia schematu poznawczego albo stereotypu społecznego jako schematu (por. Sherman i in., 1998; Sherman, Macrae, Bodenhausen, 2000). Jako alternatywę dla modelu Fiske i Neuberga (1990) wskazałibyśmy dwie inne koncepcje roli stereotypu w przetwarzaniu informacji odnoszących się do stereotypu społecznego. Po pierwsze – podejście zaproponowane przez Arthura Graessera (1981; Woll, Graesser, 1982), odwołujące się do pojęcia schematu. Ten model, mimo że także „schematowy”, niezwykle rzadko jest przywoływany w obszarze antycypacji oraz interpretacji związku stereotypu społecznego z procesami pamięci. Prawdopodobnie dlatego, że formułuje odmienne – niż typowo schematowe – przypuszczenia co do kierunku zniekształceń pamięci. Otóż w tym ujęciu informacje spójne ze schematem są dołączane w pamięci tam, gdzie znajduje się schemat i inne zgodne z nim dane, natomiast informacje „nie-typowe” (np. spreczne) względem schematu są zakodowywane w odrębnym miejscu (i „opatrywane” stosowną etykietką – *tag*). Jak widać, w tym modelu zakłada się, że informacje zaprzeczające schematowi nie tylko nie są niedopuszczane do „magazynu pamięci” (odfiltrowywane, ignorowane), ale wręcz w niej – lokowane. Zgodnie z koncepcją Graessera, dane potwierdzające schemat mają być faworyzowane w procesach przetwarzania, jednakże w określonych warunkach – np. przy dążeniu do zbudowania pełnego obrazu obiektu – to dane zaprzeczające mają być lepiej pamiętane.

W modelu Graessera ma swoje korzenie drugi z przywoływanych tu przez nas modeli przetwarzania – koncepcja „elastyczności kodowania” zapropono-

wana przez Jeffreya Shermana i jego współpracowników (Sherman, Frost, 2000; Sherman, Macrae, Bodenhausen, 2000). Otóż według tego podejścia, uwzględniającego znacznie bardziej (niż model „filtra”) niuansowość procesu przetwarzania informacji, „percepcją społeczną częściej kieruje troska o efektywność niż lenistwo czy obrona [przed niewygodnymi, bo wymagającymi wysiłku informacjami – K. P.-D. i G. S.], a spostrzegający dąży do tego, by uzyskać maksymalną ilość informacji w stosunku do włożonego wysiłku” (Sherman, Macrae, Bodenhausen, 2000, s. 155). A więc, w przeciwieństwie do zarzutów o pasywność poznawczą, ten model dostrzega skłonność człowieka do tego, aby wiedzieć jak najwięcej, ale przy jak najmniejszym wysiłku poznawczym. W konsekwencji zaś człowiekowi jest przypisywane zwracanie uwagi nie tylko na informacje spójne ze stereotypem społecznym, ale także i na sprzeczne.

Tym samym, zdaniem Shermana i jego współpracowników (1998; 2000), stereotyp sprzyja kodowaniu zarówno spójnych, jak i niespójnych informacji, przy czym dzieje się tak w zależności od tego, na ile człowiek ma wolne zasoby poznawcze oraz potrzebę bycia efektywnym. Chociaż badacze ci podzielają pogląd, iż informacje spójne ze stereotypem społecznym są łatwiejsze do zakodowania (por. model stereotypu jako filtra), to dochodzą do odmiennych wniosków. Mianowicie, skoro informacje spójne wymagają mniej wysiłku ze strony człowieka, to jego uwaga nie jest ukierunkowywana na ich zakodowanie. Swoisty „przetarg” pomiędzy koncentracją uwagi a kodowaniem ma zachodzić zwłaszcza wtedy, gdy ograniczone są zasoby poznawcze człowieka, który stara się być efektywny. W takich warunkach mentalnych uwaga *koncentruje* się na informacjach sprzecznych, jednakże nie oznacza to wcale, że będą one lepiej *pamiętane* od informacji spójnych. Wnioskując z badań empirycznych w tym zakresie wydaje się, że przewidywana w tej koncepcji elastyczność umysłowych narzędzi do percepcji świata jest bardziej adekwatna niż tradycyjnie schematowe ujęcie stereotypu jako „monotematycznego” filtra.

BIBLIOGRAFIA

- Anderson, J. R. (1998). *Uczenie się i pamięć. Integracja zagadnień*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Bartlett, F. C. (1932). *Remembering*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Blessum, K. A., Lord, C. G., Sia, T. L. (1998). Cognitive load and positive mood reduce typicality effects in attitude-behavior consistency. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 496-504.
- Bodenhausen, G. V., Lichtenstein, M. (1987). Social stereotypes and information processing strategies: The impact of task complexity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 871-880.

- Bodenhausen, G. V., Macrae, C. N., Sherman, J. W. (1999). On the dialectics of discrimination: Dual processes in social stereotyping. [W:] S. Chaiken, Y. Trope (red.), *Dual-process theories in social psychology* (s. 271-290). New York-London: The Guilford Press.
- Carlston, D. E., Smith, E. R. (1996). Principles of mental representation. [W:] E. T. Higgins, A. Kruglanski (red.), *Social psychology: Handbook of basic principles* (s. 184-210). New York: Guilford Press.
- Deese, J. (1973). Cognitive structure and affect in language. [W:] P. Pliner, L. Krames, T. Aloway (red.), *Communication and affect. Language und thought* (s. 9-22). New York-London: Academic Press.
- Dijksterhuis, A., van Knippenberg, A. (1996). The knife that cuts both ways: Facilitated and inhibited access to traits as a result of stereotype activation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 32, 271-288.
- Fiske, S. T. (1998). Stereotyping, prejudice, and discrimination. [W:] D. T. Gilbert, S. T. Fiske, G. Lindzey (red.), *Handbook of social psychology* (t. 2, s. 367-411). New York: McGraw-Hill.
- Fiske, S. T., Lin, M., Neuberg, S. L. (1999). The continuum model. Ten years later. [W:] S. Chaiken, Y. Trope (red.), *Dual-process theories in social psychology* (s. 361-382). New York: Guilford Press.
- Fiske, S. T., Neuberg, S. L. (1990). A continuum model of impression formation, from category-based to individuating processes: Influences of information, motivation on attention and interpretation. [W:] M. P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology* (t. 23, s. 1-74). New York: Academic Press.
- Fiske, S. T., Taylor, S. E. (1984). *Social cognition*. New York: Random House (1991 – wyd. II).
- Fyock, J., Stangor, C. (1994). The role of memory biases in stereotype maintenance. *British Journal of Social Psychology*, 33, 331-343.
- Gilbert, D. T., Hixon, J. G. (1991). The trouble of thinking: Activation and application of stereotypic beliefs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 509-517.
- Graesser, A. C. (1981). *Prose comprehension beyond the word*. New York: Springer-Verlag.
- Hamilton, D. L., Trolie, T. K. (1986). Stereotypes and stereotyping: An overview of the cognitive approach. [W:] J. F. Dovidio, S. L. Gaertner (red.), *Prejudice, discrimination, and racism* (s. 127-163). Orlando: Academic Press.
- Hankala, A. (2001). *Wybiórczość ludzkiej pamięci*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Locke, V., MacLeod, C., Walker, I. (1994). Automatic and controlled activation of stereotypes: Individual differences associated with prejudice. *British Journal of Social Psychology*, 33, 29-46.
- Macrae, C. N., Bodenhausen, G. V. (2000). Thinking categorically about Others. *Annual Review of Psychology*, 51, 93-120.

- Macrae, C. N., Hewstone, M., Griffiths, R. J. (1993). Processing load and memory for stereotype-based information. *European Journal of Social Psychology*, 23, 77-87.
- Macrae, C. N., Milne, A. B., Bodenhausen, G. V. (1994). Stereotypes as energy-saving devices: A peek inside the cognitive toolbox. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 37-47.
- Marczewska, H. (2001). Odwrócenie nacechowania a uniwersalia językowe. [W:] I. Kurcz, J. Bobryk (red.), *Psychologiczne studia nad językiem i dyskursem* (s. 41-57). Warszawa: Instytut Psychologii PAN-Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej.
- Rojahn, K., Pettigrew, T. F. (1992). Memory for schema-relevant information: A meta-analytic resolution. *British Journal of Social Psychology*, 31, 81-109.
- Sherman, J. W., Frost, L. A. (2000). On the encoding of stereotype-relevant information under cognitive load. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 26-34.
- Sherman, J. W., Lee, A. Y., Bessenoff, G. R., Frost, L. A. (1998). Stereotype Efficiency reconsidered: Encoding flexibility under cognitive load. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 589-606.
- Sherman, J. W., Macrae, C. N., Bodenhausen, G. V. (2000). Attention and stereotyping: Cognitive constraints on the construction of meaningful social impressions. *European Journal of Social Psychology*, 11, 145-175.
- Smith, E. R. (1998⁴). Mental representation and memory. [W:] D. T. Gilbert, S. T. Fiske, G. Lindzey (red.), *Handbook of social psychology* (t. 1, s. 391-445). New York: McGraw-Hill.
- Stangor, C., Duan, C. (1991). Effects of multiple task demands upon memory for information about social groups. *Journal of Experimental Social Psychology*, 27, 357-378.
- Stangor, C., McMillan, D. (1992). Memory for expectancy-congruent and expectancy-incogruent information: A review of the social and social developmental literatures. *Psychological Bulletin*, 111, 42-61.
- Stangor, C., Schaller, M. (1999). Stereotypy jako reprezentacje indywidualne i zbiorowe. [W:] C. N. Macrae, Ch. Stangor, M. Hewstone (red.), *Stereotypy i uprzedzenia* (s. 13-36). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Trzebiński, J. (1985). Rola schematów poznawczych w zachowaniach społecznych. [W:] M. Lewicka, J. Trzebiński (red.), *Psychologia spostrzegania społecznego* (s. 257-346). Warszawa: Książka i Wiedza.
- Van Knippenberg, A., Dijksterhuis, A. (1996). A posteriori stereotype activation: The preservation of stereotypes through memory distortion. *Social Cognition*, 14, 21-53.
- Van Knippenberg, A., Dijksterhuis, A., Vermeulen, D. (1999). Judgment and memory of a criminal act: The effects of stereotypes and cognitive load. *European Journal of Social Psychology*, 29, 191-201.
- Von Hippel, W., Jonides, J., Hilton, J. L., Narayan, S. (1993). Inhibitory effect of schematic processing on perceptual encoding. *Journal of Experimental Social Psychology*, 64, 921-935.

- Von Hippel, W., Sekaquaptewa, D., Vargas, P. (1995). On the role of encoding processes in stereotype maintenance. [W:] M. P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology* (t. 27, s. 177-254). New York: Academic Press.
- Werth, L., Foerster, J., Strack, F. (2000). Vorurteile beeinflussen die Enkodierung stereotypinkonsistenter Informationen. *Zeitschrift für Sozialpsychologie*, 31, 57-69.
- Wojciszke, B. (1986). *Teoria schematów społecznych*. Wrocław: Ossolineum.
- Woll, S., Graesser, A. (1982). Memory discrimination for typical or atypical of person schemata. *Social Cognition*, 1, 287-310.
- Wyer, R. S. Jr., Carlston, D. E. (1994²). The cognitive representation of persons and events. [W:] R. S. Wyer Jr., T. K. Srull (red.), *Handbook of social cognition* (t. 1, s. 41-98). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.